

**АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ КӘСІПКЕРЛІК ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУДЫҢ ИНТЕГРАЛДЫҚ
КӨРСЕТКІШТЕРІН ҚҰРУ ӘДІСТЕРІ**

**METHODS OF CONSTRUCTING INTEGRAL INDICATORS FOR ASSESSING
ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF THE RURAL POPULATION**

**МЕТОДЫ ПОСТРОЕНИЯ ИНТЕГРАЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ**

Г.А. АСАНОВА*

э.ғ.к., доцент

А.Ж. КАСЕНОВА

э.ғ.к., доцент

А.В. ХАПОВА

экономика ғылымдарының магистрі

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,

Астана, Қазақстан

** автордың электрондық поштасы: assanga@mail.ru*

G.A. ASANOVA*

C.E.Sc., Associate Professor

A.ZH. KASSENOVA

C.E.Sc., Associate Professor

A.V. KHANOVA

Master of Economic Sciences

S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University, Astana, Kazakhstan

** corresponding authore-mail: assanga@mail.ru*

Г.А. АСАНОВА*

к.э.н., доцент

А.Ж. КАСЕНОВА

к.э.н., доцент

А.В. ХАПОВА

магистр экономических наук

Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина,

Астана, Казахстан

** электронная почта автора: assanga@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* - ауылдық жерлердегі кәсіпкерлік әлеуетті зерттеу нәтижелерінің сандық және сапалық көрсеткіштеріне талдау жасалған, Қазақстан өңірлеріндегі іскерлік белсенділіктің жай-күйін интегралды бағалау үшін әдістемелік құралдарды қалыптастыру әдістемелері қаралған. *Әдістері* - статистикалық, рейтингтік жүйелер кәсіпкерлердің іскерлік бастамасына әсер ететін негізгі факторларды ашады, нақты объективті шешімдерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін кәсіпкерлік қызмет индекстерін анықтауға ықпал етеді. *Нәтижелер* - бұл нормативтік материалдар республикадағы шағын және орта агробизнесінің жай-күйін жан-жақты бағалайтыны және агроөнеркәсіптік өндірістің инновациялылығы мен экологиялылығына тенденцияларды ескере отырып, мемлекеттік бағдарламаларды, ұлттық жобаларды, одан әрі ғылыми ізденістерді әзірлеу және түзету кезінде пайдаланылуы мүмкін екендігі көрсетілген. Қорытындылар – аграрлық саладағы кәсіпкерлікті дамыту экономикалық және әлеуметтік жағдайды айқындайды, бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік өндірісі үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері ауылдың әлеуметтік тұрақтылық мәртебесін көтеруге, өртарпапандыруды қолдауға қабілетті. Кәсіпкерлік тәуекелдерді тиімді басқару үшін пәрменді шаралар қажет. Кәсіпорындардағы бизнес-процестерді мониторингтеу кезінде олардың әлеуетті ресурстық мүмкіндіктерін анықтау және болашақта пайдалану сияқты

цестерді одан әрі дамытуда маңызды рөл атқарады, ауыл халқының әлеуетін одан әрі қамтамасыз ету осыған байланысты (Дорошенко С.В., Санаева О.В.) [4].

Шетелдік ғалымдар жүргізген іскерлік белсенділіктің даму деңгейін зерттеу өте маңызды. Шетелдік зерттеушілер кәсіпкерлік саласындағы өзекті мәселелерді көтереді: өңірлік кәсіпкерлікті бағалау. Ауыл халқының кәсіпкерлік әлеуетін бағалау үшін интегралдық көрсеткіштер әдістері туралы ақпарат толық, объективті, шынайы, қолжетімді, өзекті, елеулі, тексерілген және салыстырылатын болуға тиіс (Щербакова, Е.В.) [5].

Кәсіпкерлік саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалай отырып зерттеулердің перспективаларын зерделеу қажет. Шағын кәсіпкерлік ұлттық экономиканың базалық қажеттіліктерін қамтамасыз ететін нарықтық экономиканың дербес секторы болып табылады. Өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму индикаторларының көп санын ескере отырып, шағын кәсіпкерлік саласындағы мемлекеттік қолдаудың тиімділігін бағалауды мыналарды көрсететін көрсеткіштер серпіні негізінде жүргізу қажет:

– қолдау бағдарламаларының пайдалылығы;

– қолдау бағдарламаларының қажеттілігі;

– қолдау бағдарламаларының жеткіліктілігі. (Тухватуллин Р.Ф.) [6], өміршеңдіктің жақсартылған бағыттарын көрсететін барлық негізгі талаптарды ескере отырып, ауыл халқының кәсіпкерлік әлеуетін оң бағалау үшін реттеудің тиімді тетіктері. (Staniewski Marcin W., Awruk Katarzyna, Leonardi Giuseppe) [7], білім берудің кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру тиімділігіне әсерін бағалау, кәсіпкер кімнен команда құзыретін дамыту тұрғысынан білім беруді қолдау және т.б.

Интегралдық көрсеткіштер жүйесінің тиімділігін бағалау үшін облыстың әлеуетін қоса алғанда, кәсіпкерлік жүйесінің жұмыс істеуі әсерінің (нәтижесінің) және әлеуетінің (ресурстарының) жалпыланған өлшемдерінің арақатынасына негізделген тиімділікті бағалау әдістемесі әзірленді (Адырхаева Э.А.) [8].

Материалдары мен әдістері

Жоғарыда келтірілген зерттеуді іске асыру үшін ауыл тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын бағалау әдістері жүргізілді, ауыл тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жай-күйінің даму деңгейін бағалауға негізделген сандық және сапалық ақпаратты жинауға және жинақтауға негізделген ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын кешенді бағалау

әдістемесін қарастыру қажет. Әдістемені әзірлеу келесі кезеңдерді қамтыды:

- ауыл халқының тұрмыс жағдайын сипаттайтын бағыттарды таңдау – ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық даму тұжырымдамасын әзірлеу қажет;

- ауыл халқының өмір сүру сапасын сипаттайтын көрсеткіштерді таңдау, бұл ауыл халқының өмір сүру сапасын барынша толық сипаттайтын көрсеткіштерді талдауға негізделген;

- ауыл халқының өмір сүру сапасын бағалау алгоритмін әзірлеу;

- ауылдық елді мекендерді ауыл халқының өмір сүру сапасын дамыту деңгейі бойынша сыныптау.

Сонымен қатар, мақаланың мақсатына жету үшін ауыл халқының кәсіпкерлік әлеуетін бағалау үшін интеграцияланған көрсеткіштер әдістеріне талдау жүргізу туралы шешім қабылданды.

Бұған мыналар жатады: демографиялық саясат және халық үнемдеу саясаты; денсаулық сақтауды дамыту; дене шынықтыру мен спортты дамыту; білім беруді дамыту; мәдениет пен бұқаралық ақпарат құралдарын дамыту; еңбек нарығын дамыту; тұрғын үйге қолжетімділікті арттыру; әлеуметтік институттар мен әлеуметтік саясатты дамыту; жастар саясаты.

Нәтижелер

Кенттің іскерлік белсенділігін бағалауды оның аумағында кәсіпкерлік немесе басқа ұқсас қызметтің болу фактісін қарау арқылы жүзеге асыруға болады. Бұл үшін, біздің ойымызша, ауылдың іскерлік белсенділігін анықтайтын бірнеше көрсеткіштерді қарастыруға болады:

- кент тұрғындарын жұмыспен қамту (жұмыспен қамту құрылымы және саны), кәсіпкерлік құрамдас бөлігін бөлу;

- шағын бизнеске берілген сатылған кредиттердің саны;

- халық арасында іскерлік белсенділіктің одан әрі өсуіне ықпал ететін кәсіпкерлік ойлаудың болуын анықтау;

- кентте ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарының болуы (Del Olmo-García F., Domínguez-Fabián I., Javier Creciente-Romero F. et al.) [9].

Қазіргі таңда ауыл тұрғындарының саны 1 290 адамды құрайды, оның ішінде 611 – ер адамдар болса, 679 – әйелдер. Научный кентіндегі орташа айлық табыс – 116 мың теңгені құрайды. Әкімшілік бірлік аумағында сондай-ақ жұмыссыздарды тіркеу үшін жұмыспен қамту орталығы да орналасқан. Научный кентінің тұрғындарының арасында жұмыспен қамту орталығында тіркелгендер жоқ. Ауылдың жұмыс-

сыз жүрген халқы жалақысы 75 мың теңге көлемінде болатын жұмыстарға шақырылады. Өз қызметтерін тікелей ауыл аумағында немесе жақын өңірлерде жүзеге асыратын іс жүргізушілер тоқсан сайын жалақысы 43 мың көлемінде болатын 3 бос жұмыс орындарына дейін ұсынады.

Жұмыспен қамту ерекшелігін анықтайтын ірі «жұмыспен қамту көздерінің» ішінде кент аумағында бірнеше ауыл шаруашылық субъектілері ерекшеленеді:

– 1956 жылы құрылған «А.И. Бараев атындағы астық шаруашылығы ғылыми-өндірістік орталығы». Республикада дәнді, бұршақты, майлы, азықтық дақылдарды өсіру және жаңа сорттарын жасау технологияларын әзірлеу бойынша қолданбалы зерттеулермен айналысатын жетекші мекеме болып табылады. Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы аумағы – 5 813,9 га, оның ішінде: егістік – 5 485,9 га, жайылым – 328 га. Қызметкерлер саны – 228 адам. Орташа жалақы – 123,9 мың теңге;

– ҚР АШМ «Агрохимиялық қызметтің республикалық ғылыми-әдістемелік орталығы» РММ 2003 жылы құрылған. Орталық ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге агрохимиялық мониторинг жүргізумен айналысады. Агрохимиялық зерттеулер жүргізетін жыл сайынғы егістік алқабы – 3,5 млн га. Негізгі штатта – 150 адам, штаттан тыс – 28 адам, оның ішінде төрт өңірлік филиал (Шымкент қ., Павлодар қ., Қостанай қ., Талдықорған қ.) жұмыс жасайды. Агрохимиялық орталықта орташа айлық табыс – 113,1 мың теңге;

– дәнді дақылдардың интродукциялық-карантиндік питомнигі «РӨКО» ММ филиалы 2003 жылы құрылған. Карантиндік

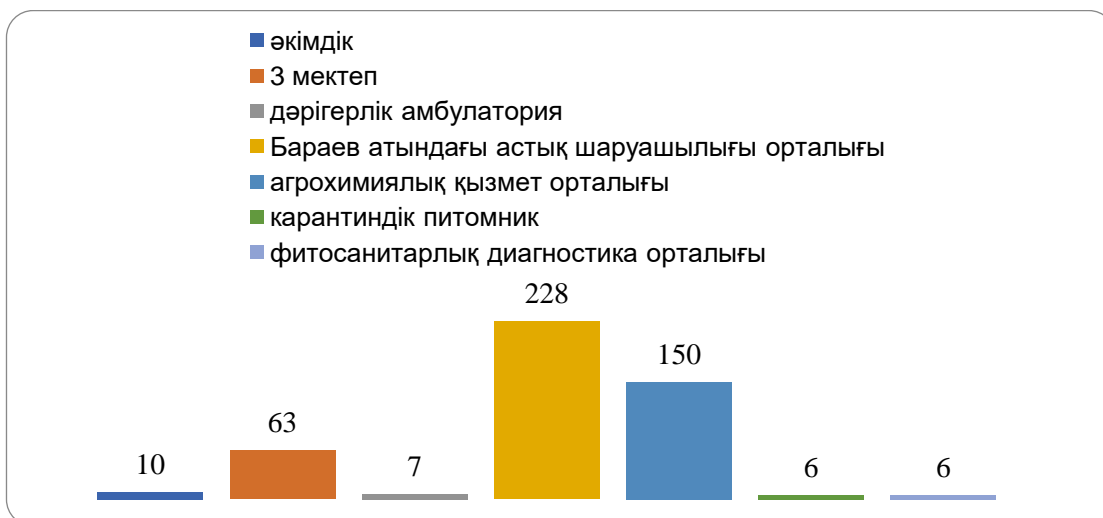
және басқа да аса қауіпті зиянкестермен, арамшөп өсімдіктері ауруларының қоздырғыштарымен жасырын залалдануды анықтау үшін басқа мемлекеттерден ҚР-на импортталатын бірегей дәнді және өзге де дақылдардың тұқымдық өсімдік материалдарын тексерімен айналысады. Питомниктің жалпы аумағы – 22 га. Қызметкерлер саны - 6 адам. Орташа жалақы - 68 мың теңге;

– шортанды ауданының «Республикалық фитосанитариялық диагностика және болжамдар әдістемелік орталығы» республикалық мемлекеттік мекемесінің Агро-өнеркәсіптік кешендегі мемлекеттік инспекция комитеті Ақмола облысының филиалы. Ұйымның құрылған жылы – 2003.

Өсімдіктердің зиянды, аса қауіпті зиянды организмдерінің дамуы мен таралауына мониторингті жүзеге асырады, карантиндік объектілердің ошақтарын анықтайды және олардың таралу шекарасын айқындайды.

Қызметкерлердің саны – 6 адам. Орташа айлық табыс – 75 мың теңге.

Жоғарыда келтірілген мәліметтерде көрсетілгендей кенттегі негізгі қызмет саласы ауыл шаруашылығын дамытумен тікелей байланысты. Сондай-ақ қолданыстағы өндірісте жұмыс істейтіндердің санын талдау ауыл халқының 30%-ға жуығы ауыл шаруашылығын дамыту саласында жұмыспен қамтылғандығын көрсетеді (1 сурет). Бұл ретте, 10 адам – әкімдікте, 7 – дәрігерлік амбулаторияда, 150 – агрохимиялық қызмет орталығында, 6 – фитосанитариялық диагностика орталығында, 63 – астық шаруашылығы орталығында және 6 – питомникте өз еңбек қызметін жүзеге асырады.

Ескерту: дереккөз негізінде жасалған (Іскерлік белсенділік индексі.....) [10]

1 сурет – Кент аумағында қызметін іске асыратын мекемелер бөлінісінде халықты жұмыспен қамту

Осылайша, мемлекеттік және бюджеттік ұйымдар қызметкерлерінің жалпы саны 470 адамды құрайды, бұл өз кезегінде кенттің барлық халқының 36%-на жетеді (Antonova E., Pashkova I., Andrukhoва V. et al.) [11].

Бұл жағдайда іскерлік белсенділікті (кент кәсіпорындарының іскерлік белсенділігі) бағалау сауда нарықтарының кеңдігін, кәсіпорынның және оның клиенттерінің іскерлік беделін, бәсекеге қабілеттілігін бағалауды қамтитын сапалы талдау арқылы жүзеге асырылады. Бұл бағалау кәсіпорын қызметкерлерінің де, Научный кенті тұрғындарының да, сондай-ақ жақын маңдағы әкімшілік бірліктердің кейбір тұрғындарының да пікіріне негізделген әлеуметтік сауалнамалар жүргізу арқылы жүзеге асырылады.

Халықтың іскерлік белсенділігіне сапалы бағалау жүргізу және оны одан әрі

сандық мәндерге ауыстыру үшін сауалнама үш бағыт бойынша қалыптастырылады:

* кәсіпорын қызметкерлерін бағалау: қызметкерлер өздерінің тікелей қызметі жүзеге асырылатын кәсіпорындардың қызметіне сапалы баға беруі қажет;

* ауыл халқын бағалау;

* жақын аумақтарда тұратын, алғашқы екі санатқа кірмейтін үшінші тұлғалардың бағалауы: экономикалық агенттер талданатын кәсіпорындардың беделі, нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі тұрғысынан олардың қызметіне сапалы баға беруі қажет (Clay N., Garnett T., Lorimer, J.) [12].

Әрбір топ сауалнама шеңберінде автордың іскерлік белсенділікті бағалау үшін ұсынған критерийлерін үш санат бойынша сипаттайды: теріс бағалау, бейтарап жағдай, оң бағалау (1 кесте).

1 кесте – Талданатын кәсіпорындардың қызметкерлеріне сауалнама жүргізу құрылымы

Критерий	Бағалау
Сауда нарықтарының кеңдігі	– Теріс (жалғыз шағын нарық) – Бейтарап (бірнеше шағын нарықтар) – Оң (бірнеше орташа, үлкен нарықтардың болуы)
Инновациалылық	– Теріс (жеке әзірлемелердің болмауы) – Бейтарап (бір жылдан астам шеңбердегі жекелеген әзірлемелер) – Оң (бір жыл шеңберіндегі жекелеген әзірлемелер)
Бедел	– Теріс (нарықтағы беделді теріс бағалау) – Бейтарап – Оң
Бәсекеге қабілеттілік (тек бірінші және үшінші сауалнама санаты үшін: кәсіпорын қызметкерлері және үшінші тарап үшін)	– Теріс – Бейтарап – Оң
Ескерту: авторлар құрастырған	

Іскерлік белсенділік индексі есептеу кезінде диффузиялық индексті құру принципі бойынша (1) формуланы қолданамыз (del Olmo-García F., Domínguez-Fabián I., Javier Crecente-Romero F. et al.) [9]:

$$PMI = (P1 \times 1) + (P2 \times 0,5) + (P3 \times 0) \quad (1)$$

мұнда:

– P1 – оң бағалары бар респонденттердің пайызы;

– P2 – бейтарап бағалары бар респонденттердің пайызы;

– P3 – теріс бағалары бар респонденттердің пайызы.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері 2 кестеде келтірілген.

2 кесте – Жүргізілген сауалнама нәтижелері

Критерий	PMI		
	қызметкерлер	тұрғындар	үшінші тұлғалар
Сауда нарықтарының кеңдігі	0,4	0,3	0,3
Инновациалылық	0,3	0,2	0,3
Бедел	0,6	0,8	0,5
Бәсекеге қабілеттілік	0,5	-	0,3
Ескерту: авторлар құрастырған			

Осылайша, жұмысшылардың өздері де, жергілікті тұрғындар да, бәсекелестер де ауылдың іскерлік белсенділігін сипаттайтын көрсеткіштерді жоғары немесе тіпті орташа деп бағаламайтындығы байқалады.

Кәсіпорын жұмыскерлері позициясынан кенттің іскерлік белсенділігі 0,45 құрайды (2):

$$PMI (1) = (0,4 + 0,3 + 0,6 + 0,5) / 4 = 0,45 \quad (2)$$

Кент тұрғындарының іскерлік белсенділігі 0,43 құрайды (3):

$$PMI (2) = (0,3 + 0,2 + 0,8) / 3 = 0,43 \quad (3)$$

Жақын аумақтарда тұратын үшінші тұлғалардан кенттің іскерлік белсенділігі 0,35% құрайды (4):

$$PMI (3) = (0,3 + 0,3 + 0,5 + 0,3) / 4 = 0,35 \quad (4)$$

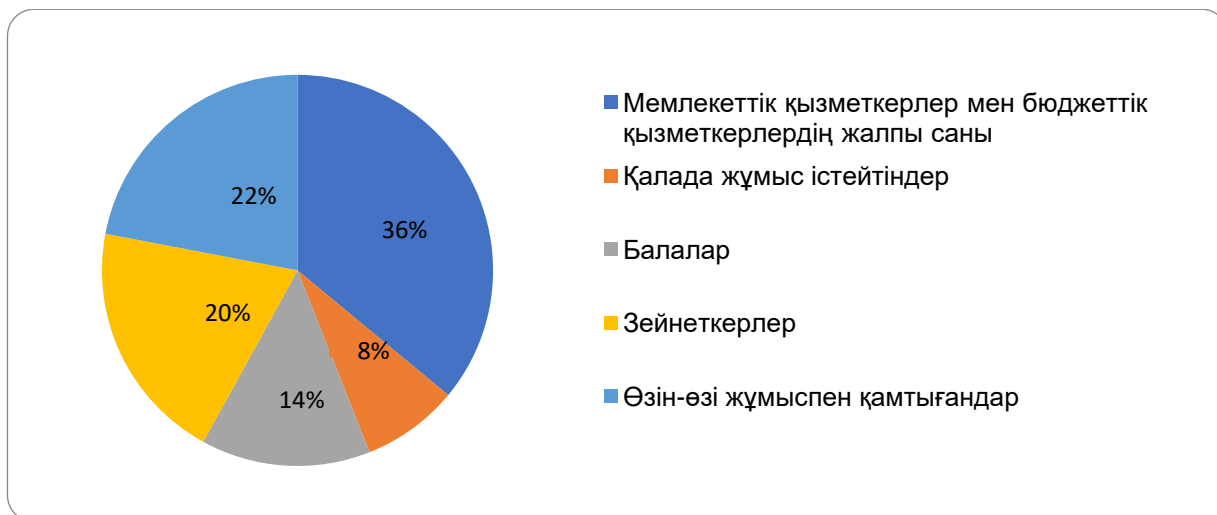
Әрі қарай, әр топ үшін әр сұрақ үшін жеке диффузиялық индекстерді есептей отырып, жұмысшылардың компанияның қызметі туралы ақпаратқа көбірек ие болатындығын ескеру қажет, бұл сапалық бағаларды сандық көрсеткішке ауыстыру кезінде ескерілуі керек. Мәселен, іскерлік белсенділікті бағалау индексі түпкілікті

есептеу кезінде респонденттердің санаттарын үлес салмағы бойынша бөлеміз, мұнда 60% – кәсіпорын қызметкерлері, 15% – халық, 25% – бөгде адамдар пікірлерінің үлесі (5).

$$PMI = 0,45 * 0,6 + 0,43 * 0,15 + 0,35 * 0,25 = 0,422 \quad (5)$$

Осылайша, кент кәсіпорындарының іскерлік белсенділігін есептей отырып, талданатын көрсеткіштің мәні өте төмен деп қорытынды жасауға болады, бұл кенттің бюджет саласындағы іскерлік белсенділігінің төмендігін көрсетеді. Бұл фактор, сондай-ақ, кенттің жақын аудандарында неғұрлым ірі кәсіпорындардың орналасуымен байланысты болуы мүмкін, бұл жергілікті халықпен және кәсіпорындардың жұмыскерлерімен салыстырғанда, іскерлік белсенділікті төмен деп көп дәрежеде бағалаған үшінші тұлғалардың іскерлік белсенділігін бағалауға әсер етті, олар өз кезегінде респонденттердің басқа топтарымен салыстырғанда неғұрлым оптимистік көрсеткіштерді көрсетті

Кәсіпорын қызметкерлерінен басқа, кенттің іскерлік ахуалын қалыптастыруға қатысатын азаматтардың басқа да жұмыспен қамтылған санаттары бар (2 сурет).

Ескерту: дереккөз негізінде жасалған (Іскерлік белсенділік индексі) [10]

2 сурет – Научный кентінің жұмысқа қабілетті тұрғындарының құрылымы

Кент әкімдігінің мәліметі бойынша, Астана қаласында 100-ге жуық адам жұмыс істейді. Кентте – 180 бала, зейнеткерлер – 260. Санақ бойынша ауыл тұрғындарының жалпы саны – 1 010, қалған 280 адам өзін-өзі жұмыспен қамтығандар болып саналады.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар – бұл кәсіпкерлік қызметтен табыс алатын, оны жүзеге асыру кезінде азаматтардың

жұмыс берушісі жоқ және еңбек шарттары шеңберінде жалдамалы қызметкерлерді тартпайтын жеке тұлғалар. Оларға медициналық күтушілер мен үй жұмысшылары, такси жүргізушілері, слесарьлар мен электрліктер, жеке қосалқы шаруашылықтардың иелері, жалдамалы мамандар штаты көзделмеген отбасылық кәсіпорындардың қызметкерлері жатады. Сондай-ақ, бұл

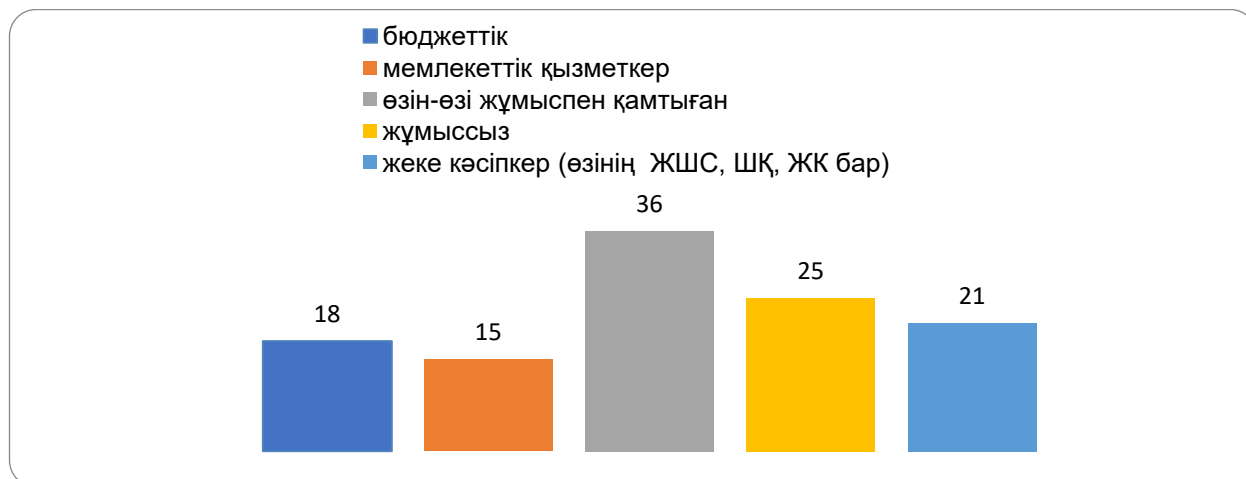
санатқа тұрғын үйді жалға берушілер, үйге барып қызмет көрсететін сұлулық салондарының қызметкерлері, тазалаушылар, үй тазалаушылар, кірушілер, жүк тиеушілер кіреді (Pan Yuxi, Zhang Siqian, Zhang Mengyue) [13].

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар өз салықтары мен сақтандыру жарналарын өз бетінше төлеуге жауапты болады. Қазақстанның барлық жұмыс істейтін халқының 16%-ы құқықтық жүйеден тыс. Мұның себептері – олар төлеуден жалтаруға тырысатын қызмет пен салықты тіркеудегі қиындықтар. Одан туындайтын салдарлар: медициналық сақтандырудың болмауы, зейнетақы және әлеуметтік төлемдердегі қиындықтар.

Қаладан айырмашылығы, ауылда өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық арасында

еңбек нарығында тұрақты жұмыс таба алмауына байланысты құжатсыз жұмыс істеуге мәжбүр адамдар көп, олар өз бетінше жұмыспен қамтылу форматын саналы түрде таңдағаннан гөрі, кездейсоқ қосымша жұмыспен айналысады. Сауалнамаға қатысқан өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың ішінде 25% – жоғары білімі, 30% – орта (кәсіптік лицейлер), 55% – арнаулы орта білімі (колледж, техникум) бар.

Жұмыс күшінің құрамына енгізілген халық арасында жүргізілген сауалнама (3 сурет) нәтижесінде (жұмыс күшінің құрамына жұмыспен қамтылғандар мен жұмыссыздар кіреді, ал еңбекке қабілетті халықтың санатына балалар, зейнеткерлер сияқты және т.б. азаматтардың басқа да санаттары кіреді).

Ескерту: дереккөз негізінде жасалған (Іскерлік белсенділік индексі) [10]

3 сурет – Научный кентінің жұмысшылар күшінің құрылымы

Сауалнама нәтижелерінен көрініп тұрғандай, халықтың көпшілігі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар болып шықты. Барлық респонденттер қызметін мүлдем басқа бағытта жүзеге асырады, көбісі қалаға толық емес жұмыс күнімен барады. Атап айтқанда, халық арасында жүргізілген сауалнама нәтижесінде Астана қаласында өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмысшылар арасында келесі жұмыспен қамту түрлері (кәсіптер) орын алатыны анықталды:

- кентте пластик терезелер жинау, оларды әрі қарай қалада сату фото және бейнетүсірілім жасау;

- әлеуметтік-мәдени қызмет көрсету (дүкен, шаштараз, монша, кафе және т.б.) техниканы жөндеу;

- жиһаз бен кілемдерді құрғақ тазалау;

- таксистер;

- электриктер;

- аула тазалаушылар, тазалаушылар;

- научный кентінде тұратын, бірақ Шортанды кентінде кәсіпорны бар кәсіпкерлер. Мысалы, май зауыты, шұжық цехы және т.б.;

- жеке қосалқы шаруашылықтар.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар арасында іскерлік белсенділікті бағалауды бұрын ұсынылған төрт көрсеткіштің үшеуін тиісті бағалау арқылы жүзеге асыруға болады, атап айтқанда:

- шағын кәсіпкерлікке берілген іске асырылған несиелер саны;

- халық арасында іскерлік белсенділіктің одан әрі өсуіне ықпал ететін кәсіпкерлік ойлаудың болуын анықтау;

- кентте ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарының болуы (Bocker R., Silva E.) [14].

Осы көрсеткіштерді бағалау үшін өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық арасында жоғарыда аталған үш бағыт бойынша сауалнама жүргізу қажет.

Шағын бизнеске берілген іске асырылған несиелер саны халықтың өз ісін ашуға ұмтылуының көрсеткіші болып табылады, бұл өз кезегінде ауылдағы іскерлік белсенділіктің дамуының жанама көрсеткіші болып табылады. Мәселен, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру мақсатында халықтың несиеленуінің ағымдағы деңгейін, бұрындары осындай қарыз алудың болуын және болашақта қарызды жүзеге асыру перспективасын бағалау қажет.

Сауалнама нәтижесінде (3 кесте) басым бөлігінің жеке қажеттіліктерге тұтынушылық несиелері бар екені анықталды. Бұл ретте қазіргі уақытта өз ісін іске асыратын өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың 10%-ында кредиттердің болуы бар, ал жұмыссыздар арасында қазіргі уақытта кредиттер алынбайды және жұмыссыздардың тек 14%-ында ғана кәсіпкерлік қызметті іске асыруға кредитті ресімдеу одан арғы жоспарлар ретінде қаралады.

3 кесте – Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздарға кредит беру туралы сауалнама нәтижелері

	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар		Жұмыссыздар		Жұмыспен қамтылғандар	
	иә	жоқ	иә	жоқ	иә	жоқ
Сізде несие бар ма?	70%	30%	40%	60%	80%	20%
Сізде жеке бизнесіңізді іске асыру мақсатында алынған несие бар ма?	10%	90%	0%	100%	0%	0%
Бір кездері сізде жеке бизнесіңізді іске асыру мақсатында алынған несие болды ма?	22%	78%	0%	100%	0%	0%
Сіз жеке бизнесіңізді іске асыру мақсатында несие рәсімдегіңіз келе ме?	0%	100%	14%	86%	0%	0%
Сіз жеке қаражатыңызбен өз бизнесіңізді ашқыңыз келе ме?	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Ескерту: авторлар құрастырған						

Осылайша, сауалнама нәтижелерін талдай отырып, халық арасында кәсіпкерлік қызметке арналған несиені іске асыру деңгейі өте төмен деген қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, болашақта респонденттердің өте төмен үлесі банкте капитал алып, өз ісін ашуды жоспарлап отыр, ал респонденттердің ешқайсысында мұндай қызметті жүзеге асыру үшін жеке қаражат жоқ. Бұл критерий жұмыспен қамтылғандар, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздар арасында кентте іскерлік белсенділіктің төмендігін көрсетеді.

Сонымен қатар, кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін несие алуға кедергі келтіретін себептердің арасында (бұл әлемдік тәжірибеде жиі кездеседі) респонденттер мыналарды ажыратады:

* несиелер бойынша жоғары мөлшерлемелер;

* сәйкес келетін мемлекеттік бағдарламалардың болмауы;

* нарықтың экономикалық конъюнктурасының негізгі ұғымдарын білмеуіне байланысты кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудан қорқу;

* тәжірибенің және тиісті білімнің болмауы (респонденттің айтуы бойынша);

* жауапкершіліктің үлкен үлесімен байланысты қорқыныш.

Осыдан халықтың іскерлік белсенділігін бағалаудың үшінші критерийі туындайды: кәсіпкерлік ойлаудың болуы. Нарықтың жұмыс істеу ережелерін базалық білу үшін респонденттермен сараптамалық сұхбат жүргізу нәтижесінде азаматтардың жеткілікті хабардар болуы туралы қорытынды жасауға болады. Бұл ретте сауалнамаға қатысқан барлық респонденттердің 35%-ында жоғары білімі, 25%-ында орта (кәсіптік лицейлер), 50%-ында арнаулы орта білімі (колледж, техникум) бар. Сондай-ақ, сұхбат нәтижесінде тұрғындардың көпшілігі қауіп-қатерден қорқу, қалаға көшуді қаламау, тұрақтылыққа ұмтылу, бизнес үшін идеялардың болмауы, сондай-ақ өз қабілеттеріне сенімсіздік және қала тұрғындары тарапынан бәсекелестіктен қорқу тұрғысынан кәсіпкерлікке батылы жетпейтіні анықталды.

Талдау нәтижесінде халықтың төлем қабілеттілігі, жұмыс орындарын ұсыну, материалдық-техникалық жабдықтауды дамыту сияқты көрсеткіштерді ескеру қажет деп айтуға болады, бұл болашақта жас ұрпақты тарта отырып, ауылдағы іскерлік белсенділіктің дамуына оң әсер етуі мүмкін. (Simba Amon, Wang Yan, del Olmo García Francisco) [15].

Кенттегі іскерлік белсенділікті бағалаудың соңғы, төртінші критерийі – жеке

қосалқы шаруашылықтарды, ауылдық жерлерге тән қызмет түрін дамыту (өз мәні бойынша жеке шаруа қожалықтары жеке бизнеске балама болып табылады). Научный кентінде халықтың 10%-ға жуығы жеке қосалқы шаруашылықтарға ие, бұл іскерлік белсенділіктің орташа немесе жоғары деңгейінің болуы үшін төмен көрсеткіш болып табылады.

Талқылау

Біз мұны ерекше атап өтеміз: өмір сапасы үлкен теориялық және әдіснамалық әлеуетке ие, бұл тұтастық тұрғысынан адамның өмірі мен іс-әрекетінің мәселелерін түсінуге жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Жалпы сапа менеджменті категориясы өнеркәсіпті дамытудың жетекші ынталандырушысы ретінде танылғанына ұқсас, "өмір сапасын басқару" категориясы Әлеуметтік саланы дамыту мен жетілдірудің негізі, тиімді әлеуметтік-экономикалық саясаттың құралы болып табылады, бұл экономикалық даму мәселелерін шешуде индустриалды дамыған елдердің нәтижелерімен тәжірибемен расталады.

Практикалық қажеттіліктер облыстардағы халықтың өмір сүру сапасын барабар бағалауға және салыстыруға, оның динамикасын бақылауға, зерттелетін саладағы оң және теріс өзгерістерге факторлық талдау жүргізуге мүмкіндік беретін құралдарды әзірлеуді талап етеді.

Жағдай жасау және ауыл кәсіпкерлерінің бастамаларын қолдаудың пәрменді шараларын әзірлеу жағдайды түбегейлі өзгертуге қабілетті, бұл әсіресе денсаулыққа, әл-ауқатқа және ұлттық бірлік пен тұтастықты сақтауға жаһандық қатерлер жағдайында өзекті.

Агробизнес-бастамаларды қолдау мәселелерін шешу ауылдық кәсіпкерлікті дамытуға ықпал ететін болады, бұл өз кезегінде ауылдық аумақты бизнес үшін инвестициялық тартымды, өмір сүруге әлеуметтік қолайлы, қазіргі және болашақ ұрпақ үшін орнықты дамытын етуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

1. Ауыл халқының кәсіпкерлік әлеуетін бағалау үшін интегралды көрсеткіштер әлеуметтік қамсыздандыруды жақсартуға бағытталған.

2. Халықтың әл-ауқатының негізгі көрсеткіштерінің бірі ауыл халқының төлем қабілеттілігі болып табылады, бұл одан әрі өмір сүру деңгейін жақсартуға мүмкіндік береді.

3. Айнымалыларды эконометрикалық модельдеу жүзеге асырылды, бұл жақын

арада ауыл халқының кәсіпкерлік әлеуетін бағалаудың өзекті мәселелерін қарастыру қажет екенін көрсетеді.

4. Научный кентінің іскерлік белсенділігін төрт факторды: (кәсіпкерлік құрамдас бөліктің үлесін бөліп көрсете отырып, ауыл халқының жұмыспен қамтылуы (жұмыспен қамтудың саны мен құрылымы), шағын бизнеске берілген іске асырылған несиелердің саны, іскерлік белсенділіктің одан әрі өсуіне ықпал ететін халық арасында кәсіпкерлік ойлаудың болуын анықтау, ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарының болуы) бағалау жолымен талдай отырып, зерттелген барлық төрт бағыт бойынша іскерлік белсенділіктің төмен дәрежесі туралы айтуға болады.

Авторлардың үлесі: Асанова Гүлнар Әбділдақызы: тұжырымдамалау, әдістемені әзірлеу, жазу, зерттеуді үйлестіру, зерттеуді және оның барлық кезеңдерін тәлімгерлік ету, бейнелеу, зерттеу нәтижелерін растау; Касенова Асия Жандарбековна: зерттеу нәтижелерін түсіндіру, басылымды редакциялау және пысықтау; Хапова Алена Викторовна: деректерді жинау және өңдеу.

Мүдделер қақтығысы: авторлар мүдделер қақтығысы жоқ дейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Лепешкин, С.М. Количественная оценка уровня развития предпринимательства в регионе / С.М. Лепешкин // Российское предпринимательство. -2013.- №1. -С. 158–162.

[2] Маликов, Р.И. Методические подходы к оценке эффективности государственного регулирования предпринимательской деятельности в контуре региональной деловой среды / Р.И. Маликов, Р.Р. Зайнашев// Управленческие науки в современном мире.- 2017. -№ 1. - С. 233–240.

[3] Белкина, Е.Н. Методика оценки уровня развития предпринимательской среды / Е.Н. Белкина, К.Р. Мусаева, М.М. Адашев // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета.- 2017.- № 125.- С. 611–622.

[4] Дорошенко, С.В. Оценка влияния институциональных факторов на развитие малого предпринимательства / С.В. Дорошенко, О.В. Санаева. // ЭТАП: экономическая теория, анализ, практика.– 2021.– №1.– С. 63-80.

[5] Щербакова, Е.В. Иерархическая структура экономического потенциала региона / Е.В. Щербакова // Регионоведение.-2018.-N26(3). –С. 422-437. <https://doi.org/10.15507/2413-1407.104.026.201803.422-437>.

[6] Тухватуллин, Р.Ф. Методы оценки социально-экономического развития реального

сектора региона Ферафонтон М.В. / Р.Ф. Тухватуллин // Справочник российского предпринимательства. – 2018.- № 16. -С. 421–419. <https://doi.org/10.18334/rp.16.21.2017>

[7] Staniewski, Marcin W. Entrepreneur's Family Communication Questionnaire - Psychometric properties of the tool Marcin W Staniewski, Katarzyna Awruk, Giuseppe Leonardi // *Technological Forecasting and Social Change*.- 2023.-Vol.190.-122418. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122418>

[8] Адырхаева, Э.А. Оценка эффективности государственной поддержки малого и среднего бизнеса в современной экономике / Э.А. Адырхаева // Актуальные вопросы современной экономики: междунар. науч. электрон. журн. – 2021. – № 1. – С. 469-475.

[9] Del Olmo-García, F. Determinant factors for the development of rural entrepreneurship / F. Del Olmo-García, I. Domínguez-Fabián, F. Javier Crecente-Romero, M.T. del Val-Núñez // *Technological Forecasting and Social Change*.- 2023.- Vol.191. - 122487 <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122487>.

[10] Искерлік белсенділік индексі [Электрондық ресурс].-2018.- URL: <https://www.enc.fxeuroclub.com/55/> (қаралған күні 29.03.2024).

[11] Antonova, E. Evolution of Human Dairy Product's Needs / E. Antonova, I. Pashkova, V. Andrukhova // *Earth and Environmental Science*.- 2021.- N 3. - P. 839- 843.- 022046.

[12] Clay, N. Dairy Intensification: Drivers, Impacts, and Alternatives / N. Clay, T. Garnett, J. Lorimer // *Ambio*.- 2020.- N49.- P. 35-48.

[13] Pan, Yuxi. The impact of entrepreneurship of farmers on agriculture and rural economic growth: Innovation-driven perspective/ Yuxi Pan, Siqian Zhang, Mengyue Zhang // *Innovation and Green Development*.-2024.-Vol.3.- issue 1.- P. 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100093>

[14] Bocker, R. Innovative Technologies for Manufacturing Plant-Based Non-Dairy Alternative Milk and Their Impact on Nutritional, Sensory, and Safety Aspects / R.Bocker, E.Silva // *Future Food*. - 2022. - № 5. – P.178-183.

[15] Simba, Ammon. Deconstructing self-organisation in microentrepreneurship: A social embeddedness perspective / Ammon Simba, Yan Wang, Francisco del Olmo García // *Journal of Business Research*.- 2023.-Vol.162.- 113916. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113916>

References

[1] Lepeshkin, S.M. (2013). Kolichestvennaya ocenka urovnja razvitiya predprinimatel'stva v regione [Quantitative assessment of the level of entrepreneurship development in the region]. *Rossiyskoe predprinimatel'stvo*, (1), 158–162. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kolichestvennaya-otsenka-urovnya-razvitiya-predprinimatel'stva-v-regione> [in Russian].

[2] Malikov, R.I. & Zajnashev, R.R. (2017). Metodicheskie podhody k ocenke jeffektivnosti gosudarstvennogo regulirovaniya predprinimatel'skoj dejatel'nosti v konture regional'noj delovoj sredy [Methodological approaches to assessing the effectiveness of state regulation of entrepreneurial activity in the context of the regional business environment]. *Upravlencheskie nauki v sovremennom mire*, (1), 233–240 [in Russian].

[3] Belkina, E.N., Musaeva, K.R. & Adashev, M.M. (2017). Metodika ocenki urovnja razvitiya predprinimatel'skoj sredy [Methodology for assessing the level of development of the entrepreneurial environment]. *Politematicheskij setevoy jelektronnyj nauchnyj zhurnal Kubanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*, (125), 611–622. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-otsenki-urovnyarazvitiya-predprinimatel'skoj-sredy> [in Russian].

[4] Doroshenko, S.V. & Sanaeva, O.V. (2021). Assessment of the influence of institutional factors on the development of small business. *STAGE: economic theory, analysis, practice*, (1), 63-80. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-vliyaniya--institutsionalnyh--faktorovna-razvitiemalogo-predprinimatel'stva> [in English].

[5] Shcherbakova, E.V. (2018). Hierarchical structure of the economic potential of the region. *Regionology*, 26(3), 422-437. DOI: 10.15507/2413-1407.104.026.201803.422-437[in English].

[6] Tukhvatullin, R.F. (2018). Methods of assessing the socio-economic development of the real sector of the region. *Handbook of Russian Entrepreneurship*, (16), 421–419. DOI: 10.18334/rp.16.21.2017 [in English].

[7] Staniewski, M.W., Awruk, K. & Leonardi, G. (2023). Entrepreneur's Family Communication Questionnaire - Psychometric properties of the tool. *Technological Forecasting and Social Change*, 190, 122418. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122418> [in English].

[8] Adyrkhayeva, E.A. (2021). Evaluation of the effectiveness of state support for small and medium-sized businesses in the modern economy. *Topical issues of modern economics*, 1, 469-475 [in English].

[9] del Olmo-García, F., Domínguez-Fabián, I., Crecente-Romero, F.J. & del Val-Núñez, M.T. (2023). Determinant factors for the development of rural entrepreneurship. *Technological Forecasting and Social Change*, 191, 122487. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122487>[in English].

[10] PMI (National Association of Purchasing Managers - PMI index). (2018). Available at: <http://enc.fxeuroclub.com/55/> [in English].

[11] Antonova, E., Pashkova, I. & Andrukhova, V. (2021). Evolution of Human Dairy Product's Needs. *Earth and Environmental Science*, 839, 022046 [in English].

[12] Clay, N., Garnett, T. & Lorimer, J. (2020). Dairy Intensification: Drivers, Impacts, and Alternatives. *Ambio*, 49, 35-48 [in English].

[13] Pan, Y., Zhang, S. & Zhang, M. (2024). The impact of entrepreneurship of farmers on agriculture and rural economic growth: Innovation-driven perspective. *Innovation and Green Development*, 3(1), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100093> [in English].

[14] Bocker, R. & Silva, E. (2022). Innovative Technologies for Manufacturing Plant-

Based Non-Dairy Alternative Milk and Their Impact on Nutritional, Sensory, and Safety Aspects. *Future Food*, 5, 178-183 [in English].

[15] Simba, A., Wang, Y. & del Olmo García, F. (2023). Deconstructing self-organisation in microentrepreneurship: A social embeddedness perspective. *Journal of Business Research*, 162, 113916. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.202> [in English].

Авторлар туралы ақпарат:

Асанова Гүлнар Әбділдақызы - негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика» кафедрасының доценті; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс, даңғ., 62, Астана қ, Қазақстан; e-mail: assanga@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4400-1681>

Касенова Асия Жандарбековна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының қауымдастырылған профессор; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ, Қазақстан; e-mail: kasenova_a@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>

Халова Алена Викторовна; экономика ғылымдарының магистрі; «Менеджмент және маркетинг» кафедрасының аға оқытушысы; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті; 010000 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ, Қазақстан; e-mail: khapova84@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>.

Information about author:

Asanova Gulnara Abdildinovna - The main author; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: assanga@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4400-1681>

Kassenova Asiya Zhandarbekovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Management and Marketing; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: kasenova_a@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>

Khapova Alena Viktorovna; Master of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Management and Marketing; S. Seifullin Kazakh Agro Technical Research University; 010000 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: khapova84@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>

Информация об авторах:

Асанова Гүлнара Абдильдиновна - основной автор; кандидат экономических наук, доцент; доцент кафедры «Экономика»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: assanga@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4400-1681>

Касенова Асия Жандарбековна; кандидат экономических наук, доцент; ассоциированный профессор кафедры «Менеджмент и маркетинг»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: kasenova_a@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>

Халова Алена Викторовна; магистр экономических наук; старший преподаватель кафедры «Менеджмент и маркетинг»; Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62 г.Астана, Казахстан; e-mail: khapova84@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>